

Правове виховання є систематичним і цілеспрямованим процесом впливу на свідомість, психологію громадян усією сукупністю багатоманітних правових форм, засобів і методів, наявних в арсеналі сучасної правової діяльності.

За сучасних умов й досі існує потреба у формуванні правової культури і у цілеспрямованій правовихов-

ній роботі, що потребує обґрунтованої державної концепції правового виховання населення, об'єднаних зусиль усіх державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських інституцій, спрямованих на процес правового виховання як гарантію демократичних і соціальних перетворень відповідно до загальнолюдських принципів права і моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс / А.П. Семитко. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 172 с.
2. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Д. Богачова та ін.] ; [за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
3. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій / В.О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
4. Філософія правового виховання : [навч. посіб.] / [А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.
5. Рябко И.Ф. Правосознание и правовое воспитание масс / И.Ф. Рябко. – Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1969. – 192 с.

УДК 340.1

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF LEGAL STATUS

Литвин І.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Класичного приватного університету*

У статті на основі різних поглядів вчених досліджено теоретичні підходи щодо визначення таких понять, як «статус», «соціальний статус» та «правовий статус». Надано авторське бачення щодо тлумачення поняття правового статусу. Наголошено, що правовий статус як вид соціального статусу також визначає становище суб'єкта у соціальній системі, однак лише у тій її частині, яка регулюється правом. Саме завдяки правовому статусу особа включається у систему тих чи інших правовідносин.

Ключові слова: статус, соціальні норми, соціальний статус, правовий статус, юридична норма.

В статье на основе различных взглядов ученых исследованы теоретические подходы к определению таких понятий, как «статус», «социальный статус» и «правовой статус». Предоставлено авторское видение толкование понятия правового статуса. Отмечено, что правовой статус как вид социального статуса также определяет положение субъекта в социальной системе, но только в той ее части, которая регулируется правом. Именно благодаря правовому статусу лицо включается в систему тех или иных правоотношений.

Ключевые слова: статус, социальные нормы, социальный статус, правовой статус, юридическая норма.

The article, based on scientific views of scientists, the theoretical approaches to the definition of concepts such as «status», «social status» and «legal status.» Courtesy of the author's vision on the interpretation of the term «legal status». Emphasized that legal status as a kind of social, also determines the position of subjects in the social system, but only that part which is governed by law. It is because of the legal status of a person involved in the system of certain relationships.

Key words: status, social norms, social status, legal status, legal norm.

Постановка проблеми. Визначення місця та особливостей діяльності будь-якого із суб'єктів правовідносин можливе лише за умови аналізу їх правового статусу, який відображає основні сторони відносин особи з державою та суспільством. Складні зв'язки між державою та індивідами, а також між індивідами у державно-організованому суспільстві фіксуються державою у правовій формі – у формі прав, свобод та обов'язків. У своїй єдності саме вони становлять правовий статус індивіда, який, у свою чергу, відображає особливості соціальної структури

суспільства, рівень розвитку демократичних інститутів та стан законності [1].

Стандослідження. Окремим аспектам з'ясування сутності поняття «правового статусу» приділяли увагу у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як С.С. Алексєєв, Д.Н. Бахрах, О.В. Зайчук, С.М. Братусь, М.В. Вітрук, В.М. Горшеньов, А.Г. Чернявський, Н.І. Матулов, Н.М. Оніщенко, В.М. Манохін, В.В. Мальков, та інші. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, з'ясування сутності зазначеного поняття потребує подальшого дослідження.

Саме тому **метою статті** є: дослідити сутність поняття правового статусу

Виклад основного матеріалу пропонуємо розпочати з визначення сутності поняття «статус». Слово «статус» походить від латинського «status» – становище. У сучасних словниках української та російської мови термін статут має такі тлумачення:

- а) положення, стан;
- б) у юридичному контексті:
 - правове становище громадян, громадських і державних організацій, міжнародних організацій;
 - сукупність прав і обов'язків фізичних та (або) юридичних осіб;
- в) у соціальному контексті:
 - соціальна роль кого-, чого-небудь;
 - становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі;
- г) у медичному контексті:
 - стан здоров'я хворого на момент обстеження [2, с. 545].

У філософських словниках поняття «соціальний статус» визначається як соціальний, співвідносна позиція індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається за рядом ознак, характерних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [3, с. 663]. О.О. Грицанов наголошує, що соціальні статуси як елементи соціальної організації суспільства складно скоординувати і ранжовані щодо панівної системи цінностей, що надає їм особливу значущість в громадській думці, престиж. Соціальний статус залежить від соціальних визначень реальності в цілому і сам є соціально визначеним, усвідомлюється особистістю як об'єкт орієнтації соціальної дії [3, с. 663].

А.М. Михненко та Е.М. Макаренко розуміють соціальний статус як сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язану з виконанням первинної соціальної ролі, яка виявляється у формі поведінки, очікуваної відповідно до становища у суспільстві. Дослідники підкреслюють, що розробка і використання поняття соціального статусу робить можливим краще розуміння життєвого шляху людини і соціальної структури суспільства, сприяє ефективності соціального управління, виховних та освітніх процесів [4, с. 675]. А.А. Герасимчук, Ю.І. Палеха, О.М. Шиян вважають, що соціальний статус особистості – це певне місце людини в суспільній ієрархії, яке обумовлене її походженням, професією, віком, статтю, сімейним станом [5]. З точки зору, яку висловлює М.В. Примуш, соціальний статус – це становище індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється її приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність її прав та обов'язків [6].

Г.В. Осипов визначає соціальний статус, по-перше, як співвідносну позицію індивіда або групи, яка визначається соціальними ознаками (економічне становище, професія, кваліфікація, освіта і т.п.), природними ознаками (стать, вік і т.д.), а також престижем і місцем в структурі влади; а по-друге, – як сукупність прав і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язану з виконанням ними певної соціальної ролі [7, с. 343].

Г.Д. Мейн переконаний, що соціальний статус – це сукупність прав і обов'язків індивіда чи соціальної групи, пов'язана з виконанням ними певних соціальних ролей [8]. В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк пишуть, що соціальний статус – це положення соціального суб'єкта в суспільстві, що передбачає для нього певні специфічні права і обов'язки, правила поведінки. Таким чином, соціальний статус визначає становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів і груп, яке визначається за соціально значущими для даної соціальної системи критеріями (економічними, політичними, соціально-правовими, професійно-кваліфікаційними тощо) [9].

Отже, соціальний статус – це поняття, яке вказує на положення особи у тій чи іншій системі суспільних відносин і зв'язків, яке визначається пануючою у суспільстві в цілому та (або) певній соціальній групі зокрема системою соціальних цінностей та правил, що вимагають від її членів будувати та здійснювати поведінку певним чином. Соціальний статус наділяє учасників суспільних відносин певними можливостями та привілеями, а також покладає на них відповідні соціальні обов'язки, які необхідні для виконання ними своїх соціальних ролей і функцій. В. Радаєв та О. Шкаратан зазначають, що будь-яка людина займає у суспільстві певну позицію, і кожна з цих соціальних позицій, що припускає визначені права та обов'язки, – це «статус» [10, с. 12].

Одним із основних засобів, з використанням яких встановлюються правила поведінки у соціумі та визначаються основоположні соціальні цінності, є соціальні норми. З цього приводу слушно відмічають В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк, що поведінка в межах соціальної ролі визначена заздалегідь соціальними нормами і тому є очікуваною з боку інших суб'єктів [9]. М.В. Примуш зазначає, що вимоги оточення (у вигляді приписів, побажань, очікувань) щодо виконання певних соціальних ролей втілюються у конкретні соціальні норми (пошта – правило, взірець, керівний початок). Соціальні норми – сукупність зобов'язуючих принципів, правил, еталонів, вимог, встановлених суспільством, соціальними спільнотами чи уповноваженими суб'єктами для регулювання соціальних відносин, діяльності і поведінки соціальних суб'єктів на всіх рівнях і у всіх сферах людської життєдіяльності [6].

В.В. Радаєв та О.І. Шкаратан визначили соціальні норми як засоби соціальної регуляції поведінки індивідів і груп. Через них суспільство і соціальні спільноти пред'являють своїм представникам вимоги, яким має задовольняти їх поведінка; суспільство і окремі спільноти на основі соціальних норм направляють, контролюють, регулюють, оцінюють цю поведінку. Соціальні норми виражаються в уявленнях людей про належне, допустиме, можливе, бажане, прийнятне або, навпаки, – про небажане, неприйнятне, неприпустиме [10, с. 12]. Дослідники наголошують, що з використанням соціальних норм вимоги та встановлення суспільства, соціальних груп переводяться в еталони, моделі, стандарти належної поведінки представників цих груп. Соціальні норми забезпечують стабільність суспільства, його нормальне відтворення, захист від зовнішніх

і внутрішніх руйнівних впливів. Тому соціальні норми інтегрують, впорядковують, підтримують суспільство в життєздатному стані [10, с. 12].

Г.В. Осипов визначив соціальні норми як сукупність актів, дій, що характеризуються високим ступенем однорідності та повторюваності, в яких втілюється система панівних соціальних цінностей [11, с. 881]. В.М. Кириченко та О.М. Куракін вважають, що соціальні норми – це історично зумовлені загальні правила поведінки людей у суспільстві, які є проявом їх свідомої вольової діяльності та які забезпечуються різними засобами соціального та державного впливу [12, с. 78].

З точки зору, яку висловлює М.В. Кравчук, соціальні норми являють собою загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями і є результатом свідомо-вольової діяльності певної частини чи всього суспільства, та що забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу [13, с. 119]. На думку О.Ф. Скакун, соціальні норми – система правил поведінки загального характеру, що складаються у відносинах між людьми в певному суспільстві у зв'язку з виявом їх волі (інтересу) і забезпечуються різними засобами соціального впливу. Правник підкреслює, що це не просто правила, оскільки правила існують і в несоціальних утвореннях, таких, наприклад, як математика, граматики, техніка й інші (технічні норми), а правила чітко виражені соціального характеру. Це не стихійний (природний) регулятор, а свідомий, вольовий, нормативний [14, с. 268].

М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко та О.В. вважають, що соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які виявляють волю певної частини населення або всього суспільства і гарантуються різними засобами соціального впливу [15, с. 226]. «Соціальні норми, – пише Ю.П. Сурмін, – це стандарти діяльності та правила поведінки, виконання яких очікується від члена групи або суспільства і підтримується за допомогою санкцій. Соціальні норми упорядковують і регулюють соціальні взаємодії [16, с. 664].

Соціальні норми – це узагальнююче поняття, яке складається із декількох різновидів норм, ключовими серед яких є норми права (або правові норми). Першочергова роль саме цього виду соціальних норм пояснюється рядом їх специфічних властивостей, зокрема таких як загальність та загальна обов'язковість, високий рівень формалізації та державна забезпеченість. Тож, як слушно зазначає, О.Ф. Скакун, норма права – це різновид соціальної норми, загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу [17, с. 275]. За В.В. Копейчиковим, юридичні (правові) норми – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені (санкціоновані) державою, які охороняються, захищаються і гарантуються нею та містяться в нормативно-правових актах [18, с. 107].

М.В. Цвік характеризує норму права як соціально обумовлене, спрямоване на регулювання суспільних відносин, обов'язкове для виконання правило поведінки, яке схвалюється або встановлюється державою і у своїй реалізації забезпечується рівнем свідомості виконавців, організаційною та виховною роботою і можливістю застосування державного примусу в разі порушення його вимог. Автор підкреслює, що вона (норма права) нерозривно пов'язана з сутністю права, оскільки є первинним елементом його структури, безпосереднім втіленням такої його ознаки, як нормативність [15, с. 279].

В.К. Баєв вважає, що юридична норма (норма права) – це загальнообов'язкове веління, виражене у вигляді державного владного розпорядження, яке регулює суспільні відносини [19, с. 369]. З позиції К.Г. Волинки, норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило соціально значущої поведінки, встановлене або санкціоноване державою, спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав і обов'язків їх учасників і забезпечене можливістю застосування державного примусу [20, с. 113]. З позиції М.І. Байтін, правова норма – це такий, що виходить від держави і нею охороняється, загальнообов'язковий, формально визначений припис, виражений (змодельований) у вигляді правила поведінки або відповідного встановлення, який є державним регулятором суспільних відносин [21, с. 316].

Під впливом правових норм особа набуває правового статусу, який є окремим проявом соціального статусу. Слід зазначити, що використання поняття статусу у юридичному контексті здійснювалося ще у часи Стародавнього Риму, де він позначав обсяг праводієздатності фізичної особи, а саме:

- status libertatis – стан свободи;
- status civitatis – стан громадянства;
- status familiae – сімейний стан;

Тільки ті особи, які були носіями цих трьох статусів, мали повний обсяг праводієздатності [22, с. 47].

Сьогодні на сторінках правової літератури висловлюється багато точок зору з приводу того, що являє собою правовий статус, як слід його розуміти. Так, скажімо, Ю.С. Шемшученко вважає, що правовий статус – це встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків [23, с. 626]. О.Ф. Скакун визначила правовий статус особи як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку у суспільстві [17, с. 377].

М.В. Кравчук пропонує таке визначення правового статусу: сукупність або система всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [24, с. 86–87]. За В.С. Нерсесянцом, правовий статус являє собою одну з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності та являє собою сис-

тему прав і обов'язків, що законодавчо закріплюється державами в конституціях, міжнародно-правових актах про права людини та інших нормативно-юридичних актах [25, с. 225].

Н.К. Шаптала та Г.В. Задорожня пишуть, що правовий статус особи (лат. status – становище) – це юридично закріплене становище особи як соціального суб'єкта в суспільстві, тобто це сукупність прав та обов'язків особи, які визначені та гарантовані Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [26]. З позиції М.І. Абдулаєва, правовий статус людини і громадянина є комплексним державно-правовим інститутом, складовою частиною якого є основні права, свободи і обов'язки. Правове становище індивіда визначає його місце в правовому спілкуванні і відображає його стан у взаєминах із суспільством і державою. Воно обумовлюється особливостями соціального статусу, що

існує в даний період розвитку держави і суспільства [27, с. 119–120]. За О.В. Мальком, правовий статус – це комплексна інтеграційна категорія, що відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки [21, с. 237].

Висновок. Отже, спираючись на вищевикладене, можемо дійти висновку про те, що правовий статус, як вид соціального, також визначає становище суб'єкта у соціальній системі, однак лише у тій її частині, яка регулюється правом. Тож, положення суб'єкта та його роль у такій системі врегульовується нормами права, шляхом визначення прав, обов'язків та інших юридично значущих властивостей і характеристик суб'єкта, що у своїй сукупності встановлюють для останнього юридичні форми, порядок та межі реалізації ним своєї суспільно значущої поведінки. Саме завдяки правовому статусу особа включається у систему тих чи інших правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» / А.В. Панчишин // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 95–98.
2. Словник іншомовних слів / уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 680.
3. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
5. Герасимчук А.А. Соціологія : [навч. посібник]. – [А.А. Герасимчук, Ю.І. Палеха, О.М. Шиян]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 246 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/10810806/sotsiologiya/suspilstvo_osobistist.
6. Примуш М.В. Загальна соціологія : [навчальний посібник] / М.В. Примуш. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 592 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/16011013/sotsiologiya/sotsialniy_status_sotsialni_rol_i_osobistosti.
7. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / под ред. Г.В. Осипова. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2000. – 488 с.
8. Дворецька Г.В. Соціологія : [навч. посібник] / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/24091/>.
9. Вербець В.В. Соціологія : [навчальний посібник] / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К. : КОНДОР, 2009. – 550 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/16330826/sotsiologiya/sotsialni_statusi_rol_i_sotsialniy_strukturi_suspilstva.
10. Радаев В.В. Социальная стратификация : [учебное пособие] / В.В. Радаев, О.И. Шкаратан. – М. : Наука, 1995. – 237 с.
11. Осипов Г.В. Социология. Основы общей теории : [учебник для вузов] / Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. – М. : Норма, 2003. – 912 с.
12. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.М. Кириченко, О.М. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
13. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : [навчальний посібник] / М.В. Кравчук. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.
14. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
15. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова та ін. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
16. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
17. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
18. Копейчиков В.В. Правознавство : [підручник для студ. вищих навч. закладів] / В.В. Копейчиков, А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 752 с.
19. Бабаев В.К. Теория государства и права : [учебник] / В.К. Бабаев. – М. : Юристь, 2003. – 592 с.
20. Волинка К.Г. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
21. Теория государства и права : Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юристь, 1997. – 672 с.
22. Новицкий И.Б. Римское право / И.Б. Новицкий. – М., 1998. – 245 с.
23. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. Енцикл», 1998. – Т. 5 : П – С. – 2002. – 736 с.
24. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : [навчальний посібник] / М.В. Кравчук. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.
25. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – С. 832.
26. Шаптала Н.К. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Дніпропетровськ. : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1566021246876/pravo/osnovi_pravovogo_statusu_osobi_gromadyanina.
27. Абдулаєв М.И. Теория государства и права : [учебник для высших учебных заведений] / М.И. Абдулаєв. – М. : Финансовый контроль, 2004. – 410 с.